วารสารเกษตรศาสตร์และเทคโนโลยี | Agriculture and Technology Journal

ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 พฤษภาคม - สิงหาคม 2563 | Vol.1 No.2 May – August 2020

ความหลากหลายระดับชนิดของพืชสมุนไพรในอำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด

Biodiversity of medicinal plants in Suwannaphum district, Roi Et Province

เอื้อมพร จันทร์สองดวง[1*] กัญญาพัชร ทะนะเวช[1] สุวรรณา ลำใย[1] วิภาพร หลวงเทพ[1]
มาลิตา คำมณี[1] และนธภร ไชยธรรม[2]

Auemporn Junsongduang[1*], Kanyapat Thanaweth[1], Suwanna Lumyai[1],
Wipaporn Luangthep[1], Malita Khammanee[1] and Nathaporn Chaiyatham[2]

[1]ศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด

[2] โรงเรียนสาธิต มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด

[*]Corresponding Author E-mail Address : a.junsongduang@gmail.com, a.junsongduang@reru.ac.th

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความหลากชนิดและภูมิปัญญาท้องถิ่นของพืชสมุนไพรในการรักษาสุขภาพเบื้องต้นของชุมชนไทลาวในอำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด พื้นที่ศึกษาคือ บ้านดอนดู่และบ้านปลาค้าว ใช้แบบสัมภาษณ์เป็นตัวแทนแต่ละครัวเรือนโดยวิธีการกำหนดโควต้าและเจาะจง หมู่บ้านละ 10 คน (ครัวเรือน) และใช้แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างถึงชนิดและการใช้ประโยชน์ของพืชสมุนไพรในชุมชน ผลการศึกษาพบพืชสมุนไพรทั้งหมด 81 ชนิด 74 สกุล 49 วงศ์ พบพืชวงศ์ Fabaceae มากที่สุด จำนวน 6 ชนิด รองลงมาเป็นวงศ์ Rutaceae จำนวน 5 ชนิด และ Myrtaceae จำนวน 4 ชนิด พืชที่นิยมนำมาใช้เป็นพืชสมุนไพรมากที่สุดคือ มะนาว และตะไคร้ โดยมีค่าดัชนีรายงานการใช้เท่ากันคือ 0.8 ไม้ล้มลุกเป็นพืชที่ถูกนำมาใช้เป็นพืชสมุนไพรมากที่สุด 38 ชนิด (ร้อยละ 47) ส่วนของพืชที่นิยมใช้มากที่สุดคือ ใบ 41 ชนิด (ร้อยละ 33) รองลงมาเป็นราก มีจำนวน 23 ชนิด (ร้อยละ 18) วิธีการใช้พืชสมุนไพรทั้งหมดพบ 9 วิธี พบว่า วิธีที่พืชสมุนไพรถูกนำไปใช้มากที่สุดคือ การต้มดื่มเป็นชา จำนวน 35 ชนิด (ร้อยละ 40) รองลงมาเป็นนำไปประกอบอาหาร จำนวน 17 ชนิด (ร้อยละ 19) การศึกษาพบว่า กลุ่มอาการหรือโรคที่ชุมชนไทลาวทั้ง 2 ชุมชน ใช้พืชสมุนไพรในการรักษาเบื้องต้น มีทั้งหมด 22 กลุ่มอาการ โดยค่าดัชนีความเป็นเอกฉันท์ขององค์ความรู้ (ICF) มากที่สุดคือการใช้พืชในการขับปัสสาวะ มีค่า ICF เท่ากับ 0.88 และกลุ่มอาการหรือโรคที่มีจำนวนพืชสมุนไพรมาใช้ในการรักษามากที่สุด คือการใช้พืชเพื่อบำรุงร่างกาย บำรุงโลหิต จำนวน 18 ชนิด

คำสำคัญ: ความหลากหลาย พืชสมุนไพร ชุมชนไทลาว พฤกษศาสตร์พื้นบ้าน ดัชนีรายงานการใช้

Abstract

The objective of this study was to study species diversity and traditional knowledge of medicinal plant in Tai-Lao community for primary health care in Suwannaphum district, Roi Et province. We studied in the two villages including Ban Dondu and Ban Plakaw. The twenty interviews were conduct with respondents representing each household by multistage stage sampling and purposive sampling. Semi-structure interviewed were used for the informants. The results found plant in the two communities were used as medicinal plants 81 species belonging to 74 genera 49 families. Fabaceae had the highest number of medicinal plants with 6 spp. followed by Rutaceae with 5 spp. and Myrtaceae 4 spp. The most important of medicinal plant among the two villages was *Citrus aurantiifolia* (Christm.) Swingle. and *Cymbopogon citratus* L. with Used Value index 0.8 Herb was the most habit of medicinal plants 38 spp. (47%). Leaf was the most part used 41 spp. (33%) followed by root 23 spp. (18%). Methods of preparations and used of medicinal plants were found 9 methods. Decoction was the most preparation of medicinal plants 35 spp. (40%) followed by cook 17 spp. (19%). The total 22 symptoms were found in this study. The highest ICF was Diuretic (0.88). Tonic was the highest aliments of medicinal plants use with 18 spp.

Keywords: Biodiversity, Ethnobotany, Medicinal plants, Tai-Lao community, UV index

บทนำ

มนุษย์ได้อาศัยปัจจัยหลักในการดำรงชีพจากทรัพยากรชีวภาพที่มีอยู่รอบตัวมาใช้ประโยชน์เพื่อการอยู่รอดมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยผ่านการเรียนรู้ในการนำพืชพรรณชนิดต่าง ๆ มาใช้ประโยชน์ ทั้งเพื่อการบริโภคเป็นอาหาร ยารักษาโรค เครื่องนุ่งห่ม และที่อยู่อาศัย โดยเฉพาะพืชสมุนไพรเป็นผลผลิตจากธรรมชาติที่มนุษย์รู้จักนำมาใช้เป็นประโยชน์เพื่อการรักษาโรคภัยไข้เจ็บตั้งแต่โบราณ ในเอเชียมีหลักฐานแสดงว่ามนุษย์รู้จักใช้พืชสมุนไพรมากว่า 6,000 ปี และประเทศไทยเป็นประเทศที่มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง เนื่องจากเป็นประเทศหนึ่งที่อยู่ในแถบเส้นศูนย์สูตรเขตร้อนชื้นซึ่งเป็นลักษณะภูมิอากาศที่เอื้อต่อการเจริญเติบโตของพรรณพืชและสัตว์มากที่สุดเมื่อเทียบกับภูมิอากาศแบบอื่น พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2542) ได้ให้คำจำกัดความของสมุนไพร คือเป็นผลผลิตจากธรรมชาติได้จากพืช สัตว์ และแร่ธาตุ ที่ใช้เป็นยาหรือผสมกับสารอื่นตามตำรับยาเพื่อบำบัดโรคหรือบำรุงร่างกาย ประโยชน์ของพืชสมุนไพรนั้นสามารถช่วยในการรักษาโรคต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี อีกทั้งราคาค่อนข้างที่จะถูกเพราะหาได้ง่ายในท้องถิ่น หลายชนิดก็เป็นพืชที่อยู่ในชุมชน เป็นพืชผักสวนครัว เช่น กะเพรา โหระพา ข่า และตะไคร้ จึงช่วยประหยัดค่าใช้จ่ายในการซื้อยาแผนปัจจุบัน ปัจจุบันประเทศไทยให้ความสนใจเกี่ยวกับความสำคัญของพืชในชุมชนมีการตระหนักถึงคุณค่าและประโยชน์ของพืชในแต่ละท้องถิ่น เพราะในแต่ละในภูมิภาคต่าง ๆ ประชาชนได้พึ่งพิงประโยชน์จากพืชผักพื้นบ้านที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ทั้งเป็นอาหาร

และเป็นพืชสมุนไพร เช่น การศึกษาของอัมพร (2531) ศึกษาพืชผักพื้นบ้านที่จังหวัดลำปางและเชียงใหม่ พบว่ามีจำนวนถึง 50 ชนิด ในการใช้ประโยชน์นั้นนอกจากจะมีคุณค่าทางอาหารยังสามารถนำมาใช้เป็นยารักษาโรคได้อีกด้วย เช่น กระชาย ขิง ข่า ช่วยลดอาการท้องอืดท้องเฟ้อ ปิยนาถ (2557) ศึกษาการใช้ประโยชน์ของผักพื้นบ้านชุมชนในตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม ผลการศึกษาพบว่าผักพื้นบ้านของคนในตำบลแหลมบัว มีทั้งหมด 80 ชนิด จำแนกตามลักษณะวิสัยได้ 4 ประเภท คือไม้ยืนต้น 13 ชนิด ไม้ล้มลุก 44 ชนิด ไม้พุ่ม 7 ชนิดและไม้เลื้อย 16 ชนิด ชาวตำบลแหลมบัวมีการนำผักพื้นบ้านมาใช้ประโยชน์เป็นอาหารมากที่สุด รองลงมาคือเป็นยาสมุนไพร ทะนงศักดิ์ (2562) ศึกษาความหลากชนิดของพืชสมุนไพรในชุมชนบ้านเชียงเหียน ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม พบพืชสมุนไพร 160 ชนิด พบไม้ต้นมากที่สุดถึง 62 ชนิด รองลงมาเป็นไม้เลื้อย 26 ชนิด ชาวบ้านเชียงเหียนมีวิธีปรุงยาทั้งหมด 4 วิธีคือ เป็นยาต้มมากที่สุด รองลงมาเป็นยาลูกกลอน ยาฝน และยาผง และ Panyadee et al. (2016) ทำการศึกษาความหลากชนิดของพืชมีเนื้อไม้ในสวนครัว ในภาคเหนือของประเทศไทย พบพืชทั้งหมด 94 ชนิด ส่วนใหญ่เป็นพืชอาหาร พืชที่พบบ่อยที่สุด คือ มะม่วง (*Mangifera indica* L.; Anacadiaceae)) และพบพืชที่เป็นสมุนไพร ในการศึกษาครั้งนี้ คือ ว่านพระยายอ (*Pseuderanthemum palatiferum* Radlk.; Acanthaceae) และเปล้าน้อย (*Croton stellatopilosus* H. Ohba; Euphorbiaceae) ดังนั้นการรวบรวมเกี่ยวกับความหลากชนิดของพืชที่มีในชุมชนและรักษาองค์ความรู้ในเรื่องสมุนไพรในแต่ละท้องถิ่นจึงมีความสำคัญเพื่อป้องกันการสูญหายไปขององค์ความรู้พื้นบ้าน และเป็นฐานข้อมูลในการนำไปใช้ประโยชน์ในภาพรวมของประเทศต่อไปในอนาคต

อำเภอสุวรรณภูมิ เป็น 1 ใน 20 อำเภอ ในจังหวัดร้อยเอ็ด ตั้งอยู่ในพื้นที่ราบอยู่กึ่งกลางของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พื้นที่ส่วนหนึ่งครอบคลุมพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ ซึ่งเป็นพื้นที่ ๆ ถือว่าแห้งแล้งที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อำเภอสุวรรณภูมิมีระยะทางห่างจากจังหวัดร้อยเอ็ดไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ 59 กิโลเมตร ถือเป็นอำเภอที่ค่อนข้างอยู่ข้างไกลจากตัวอำเภอเมืองร้อยเอ็ดมากที่สุด รองลงมาจากอำเภอเกษตรวิสัย ประชากรทั้ง 2 หมู่บ้านเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทลาว ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ส่วนใหญ่ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรและมีฐานะยากจน กลุ่มชาติพันธุ์ไทลาวเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีวัฒนธรรมที่เก่าแก่และดั้งเดิมและยังคงรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ไว้อย่างดีมาจนถึงปัจจุบัน รวมไปถึงวัฒนธรรมการรักษาโรคต่าง ๆ โดยใช้พืชสมุนไพร ซึ่งจะเห็นได้จากการมีหมอยาพื้นบ้านอยู่ในชุมชนตามชนบทที่ห่างไกลในภาคอิสานเสมอ ดังนั้นองค์ความรู้พื้นบ้านในการใช้พืชในชุมชนมาเป็นพืชสมุนไพรในการรักษาโรคเบื้องต้นของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลาว จึงเป็นสิ่งน่าสนใจและควรที่จะทำการศึกษาและรวบรวมไว้ เพื่อป้องกันการสูญหายไปขององค์ความรู้เหล่านี้ การศึกษาครั้งนี้จึงเป็นการสำรวจความหลากหลายทางชีวภาพระดับชนิดของพืชในชุมชนที่เป็นพืชสมุนไพร ในอำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งวัตถุประสงค์ในการศึกษาครั้งนี้ คือ 1) ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพระดับชนิดของพืชในชุมชนที่เป็นพืชสมุนไพรในอำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด 2) รวบรวมองค์ความรู้ของการใช้พืชในชุมชนในการเป็นพืชสมุนไพรในอำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด

ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาครั้งนี้จะเป็นข้อมูลทางวิชาการอันที่จะเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ประโยชน์ของพืชในชุมชน การอนุรักษ์ และรวมทั้งการพัฒนาพืชสมุนไพรที่มีศักยภาพในเชิงการเกษตรและการพาณิชย์ต่อไป

วัสดุ อุปกรณ์ และวิธีการศึกษา

พื้นที่ที่ศึกษาและประชากรกลุ่มตัวอย่าง

เลือกพื้นที่ที่ศึกษาโดยเลือกหมู่บ้านในอำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด จำนวน 2 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านดอนดู่ ตำบลหัวช้าง มีจำนวนหลังคาเรือน 1,076 หลังคาเรือน และบ้านปลาค้าว ตำบลปลาขัน มีจำนวน 87 หลังคาเรือน

การเก็บรวบรวมข้อมูล

1. ประชากรกลุ่มตัวอย่าง ทำการสุ่มเลือกผู้ตอบแบบสัมภาษณ์ (Key informants) โดยทำการเลือกแบบกำหนดโควตา (Multistage stage sampling) และการเลือกแบบเจาะจง (Purposive sampling) (บุญธรรม, 2540) มาสัมภาษณ์ หมู่บ้านละ 10 คน ทั้งหมด 20 คน โดยใช้การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured interview) คำถามจะประกอบไปด้วย ชนิดหรือชื่อของพืชในชุมชนที่มีการใช้เป็นพืชสมุนไพร ส่วนของพืชที่ใช้ โรคที่ใช้ในการรักษา วิธีการใช้

2. สำรวจความหลากหลายของพืชในชุมชนที่นำมาใช้เป็นพืชสมุนไพรร่วมกับผู้ตอบแบบสัมภาษณ์ (Key informants) ในพื้นที่สวนครัวของผู้ให้ข้อมูลและรอบ ๆ หมู่บ้าน

การวิเคราะห์ข้อมูล

1. ตรวจสอบชื่อวิทยาศาสตร์ของพืชสมุนไพรจากหนังสือพรรณพฤกษชาติแห่งประเทศไทย (Flora of Thailand) จากฐานข้อมูลพืชสมุนไพร คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี และฐานข้อมูลสมุนไพรที่ใช้ในงานสาธารณสุขมูลฐาน คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล และตรวจสอบชื่อพื้นเมืองในหนังสือรายชื่อพรรณไม้แห่งประเทศไทย (เต็ม, 2557)

2. วิเคราะห์ข้อมูลพืชที่นิยมนำมาใช้ประโยชน์ในชุมชน โดยใช้ดัชนีทางพฤกษศาสตร์พื้นบ้าน คือ Used Value Index (UV) (Phillips et al., 1994) ดังสมการ

$$UV = \sum U_i / N \quad (1)$$

เมื่อ U_i = จำนวนรายงานการใช้พืชชนิดนั้น ๆ ในการนำมาใช้เป็นพืชสมุนไพร

N = จำนวนผู้ให้ข้อมูล (Key informant) ทั้งหมดที่ทำการสัมภาษณ์

3. วิเคราะห์หาค่าความเป็นเอกฉันท์ขององค์ความรู้ของทั้ง 2 ชุมชน โดยใช้ ดัชนีพฤกษศาสตร์พื้นบ้าน Informant Consensus Factor (ICF) (Trotter and Logan, 1986) ดังสมการ

$$ICF = N_{ur} - N_t / N_{ur} - 1 \quad (2)$$

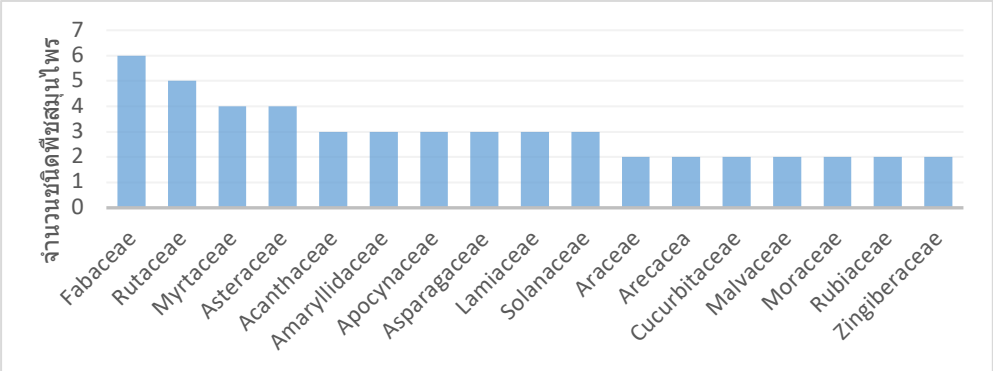
เมื่อ N_{ur}= จำนวนรายงานการใช้พืชในการรักษาอาการใด ๆ

N_t = จำนวนของชนิดพืชที่ใช้ในการรักษาอาการใด ๆ

ผลการวิจัย

ความหลากชนิดพืชสมุนไพรในชุมชน

พบพืชในชุมชนที่ถูกนำมาใช้เป็นพืชสมุนไพรทั้งหมด 81 ชนิด 74 สกุล 49 วงศ์ โดยพบพืชวงศ์ Fabaceae มากที่สุด จำนวน 6 ชนิด รองลงมาเป็นวงศ์ Rutaceae 5 ชนิด วงศ์ Asteraceae และ Myrtaceae วงศ์ละ 4 ชนิด ส่วนวงศ์ Acanthaceae, Amaryllidaceae, Apocynaceae, Asparagaceae, Lamiaceae, Rubiaceae และ Solanaceae วงศ์ละ 3 ชนิด วงศ์ที่มีการนำมาใช้ 2 ชนิด ได้แก่ Araceae, Arecceae, Cucurbitaceae, Malvaceae, Moraceae, Rubiaceae และ Zingiberaceae ส่วนวงศ์ที่เหลือจะมีการนำมาใช้เป็นพืชสมุนไพรเพียงแค่วงศ์ละ 1 ชนิดเท่านั้น (ตารางที่ 1 และรูปที่ 1)

รูปที่ 1 จำนวนชนิดพืชสมุนไพรในแต่ละวงศ์

พืชที่นิยมนำมาใช้เป็นพืชสมุนไพรและลักษณะวิสัย

พืชในชุมชนที่นิยมและนำมาใช้เป็นพืชสมุนไพรมากที่สุดในโดยพิจารณาจาก ค่าดัชนีรายงานการใช้พืช (UV) มากที่สุดเท่ากับ 0.80 เท่ากันคือตะไคร้ (*Cymbopogon citrates* Stapf.) มะนาว (*Citrus aurantifolia* (Christm.) Swingle.)รองลงมาเป็นพริก (*Capsicum annuum* L.; UV 0.7) และชะอม (*Acacia pennata* (L.) Willd.; UV=0.45) (ตารางที่ 2) ลักษณะวิสัยของพืชในชุมชนแบ่งเป็นประเภทใหญ่ ๆ 3 ประเภท คือไม้ต้น ไม้ล้มลุก และไม้พุ่ม พบว่าไม้ล้มลุก เป็นพืชที่ถูกนำมาใช้เป็นพืชสมุนไพรมากที่สุด จำนวน 38 ชนิด (ร้อยละ 47) รองลงมาเป็น ไม้พุ่ม จำนวน 22 ชนิด (ร้อยละ 27) และไม้ต้น (รวมปาล์ม) มีจำนวน 21 ชนิด (ร้อยละ 25) (ตารางที่ 1) โดยพบว่าในการศึกษาครั้งนี้พบพืชสมุนไพรส่วนใหญ่เป็นพืชในท้องถิ่น จำนวน 42 ชนิด (ร้อยละ 51) และเป็นพืชนำเข้าจากต่างประเทศที่นำมาปลูกในชุมชน จำนวน 39 ชนิด (ร้อยละ 48)

ตารางที่ 1 รายชื่อพืชสมุนไพรนำมาใช้ประโยชน์เป็นรักษาโรค (Ex= นำเข้าจากต่างประเทศ, C=ไม้เลื้อย, G=หญ้า H=ไม้ล้มลุก, CH= ไม้ล้มลุกเลื้อย, P= ปาล์ม, S=ไม้พุ่ม, T=ไม้ต้น)

ลำดับ	ชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อวงศ์	ชื่อท้องถิ่น	สรรพคุณ	ส่วนที่ใช้	วิธีการ	ลักษณะวิสัย
1	*Acacia pennata* (L.) Willd.	Fabaceae	ชะอม	ขับลม แก้ไข้จับสั่น	ใบ เปลือกลำต้น ราก	ต้มดื่มเป็นชา หรือประกอบอาหาร	S
2	*Aegle marmelos* (L.) Corrêa ex Roxb.	Rutaceae	บักตูม	แก้มูกเลือด แก้ไข้	ใบ เปลือกลำต้น ผล	ต้มดื่มเป็นชา	T
3	*Allium ascalonicum* L.	Amaryllidaceae	ต้นหอม	แก้ไข้	ใบ	ขยี้ สูดดม	ExH
	Allium tuberosum Rotter ex Spreng.						
4	*ExH*	Amaryllidaceae	ขึ้นฉาย	เพิ่มน้ำนมให้กับสตรีหลังคลอด	ใบ ราก	ประกอบอาหาร	H
5	*Aloe vera* (L.) Burm.f.	Asparagaceae	ว่านหางจระเข้	แก้กระเพาะอักเสบ	ใบ	ประคบทา	ExH
6	*Alpinia galanga* (L.) Willd.	Zingiberaceae	ข่า	บำรุงกำลัง	ลำต้นใต้ดิน	ประกอบอาหาร	ExH
7	*Amaranthus viridis* L.	Amaranthaceae	ผักโขม	แก้บิด แก้ไข้ มูกเลือด ริดสีดวงจมูก	ใบ ลำต้น	ประกอบอาหาร	H
8	*Ananas comosus* (L.) Merr.	Bromeliaceae	สับปะรด	ห้ามเลือด ขับประจำเดือน	ผล	กินสด	ExH
9	*Annona squamosa* L.	Annonaceae	บักเขียบ	ฆ่าเหา	ใบ	คั้นน้ำ แล้วพอกหัว	ExS
10	*Areca catechu* L.	Aracaceae	หมาก	แก้ท้องอืด บำรุงร่างกาย	ราก	ต้มดื่มแล้วดื่มเป็นชา	T/ExP
11	*Averrhoa carambola* L.	Oxalidaceae	มะเฟือง	แก้ร้อนใน	ผล	กินสด	ExT
12	*Azadirachta indica* A. Juss.	Meliaceae	สะเดา	บำรุงกำลัง	ดอก ใบ	ประกอบอาหาร	T
13	*Barleria prionitis* L.	Acanthaceae	อังกาบหนู	แก้ไข้ บำรุงร่างกาย	ราก ดอก ใบ	ต้มดื่มเป็นชา	ExS
14	*Blumea balsamifera* (L.) DC.	Asteraceae	ต้นหนาด	กระตุ้นการหมุนเวียนของโลหิต	ใบ ราก	ต้มดื่มเป็นชา	S
15	*Bombax ceiba* L.	Malvaceae	งิ้วแดง	บำรุงกำลัง แก้ร้อนใน	ใบ ผล	กินสด ต้มดื่มเป็นชา	T
16	*Brassica oleracea* L.	Brassicaceae	คะน้า	บำรุงผิว	ใบ ลำต้น	ประกอบอาหาร	ExH
17	*Butea monosperma* (Lam.) Taub	Fabaceae	ทองกวาว	รักษาการอักเสบ แก้ปวด และถอนพิษ	ใบ เมล็ด	นำมาบดผสมกับมะนาวทาแผล	T
18	*Calamus viminalis* Willd.	Arecacea	หวาย	แก้ไข้ ถอนพิษจากสัตว์ต่อย	ลำต้น	ประกอบอาหาร	S
19	*Calotropis gigantea* (L.) W.T. Aiton	Apocynaceae	ดอกรัก	แก้ปวด	ดอก เปลือกลำต้น ราก	ขยี้ทาผิวหนัง	ExS
20	*Capsicum annuum* L.	Solanaceae	พริก	บำรุงร่างกาย	ผล	กินสด	ExH
21	*Careya aborea* Roxb.	Lecythidaceae	กระโดน	แก้ไอ	เปลือกลำต้น	นำมาแช่น้ำแล้วดื่ม	T

ลำดับ	ชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อวงศ์	ชื่อท้องถิ่น	สรรพคุณ	ส่วนที่ใช้	วิธีการ	ลักษณะวิสัย
22	*Carica papaya* L.	Caricaceae	มะละกอ มะม่วงหาว	ขับปัสสาวะ	ผล	กินสด	ExS
23	*Carissa carandas* L.	Apocynaceae	มะนาวโห่	ชะลอวัยและริ้วรอย บำรุงหัวใจ ถุงน้ำดีอักเสบ ลด	ผล	กินสด	ExS
24	*Cassia fistula* L.	Fabaceae	คูณ	ไขมันในเลือด	เปลือกลำต้น	ต้มดื่มเป็นชา	T
25	*Chromolaena odorata* (L.) R.M. King & H. Rob.	Asteraceae	สาบเสือ	แก้โรคกระเพาะ	ราก ต้น ใบ	ต้มดื่มเป็นชา	ExH
26	*Citrus aurantifolia* (Christm.) Swingle	Rutaceae	มะนาว	แก้โรคกระเพาะ	เปลือกผล	ต้มดื่มเป็นชา	ExS
27	*Citrus hystrix* DC.	Rutaceae	มะกรูด	บำรุงหัวใจ	เปลือกผล	ต้มดื่มเป็นชา ใบมาตำแล้วพอกบริเวณ	S
28	*Citrus maxima* (Burm.) Merr.	Rutaceae	ส้มโอ	ปวดศีรษะ	ใบ	ศีรษะ	ExS
29	*Clitoria ternatea* L.	Fabaceae	อัญชัน	ป้องกันโรคต้อกระจก ต้อหิน กระตุ้นการหมุนเวียนของโลหิต	ดอก	กินสด	ExCH
30	*Coccinia grandis* (L.) Voigt	Cucurbitaceae	ตำลึง	บำรุงสายตา	ใบ	ประกอบอาหาร	HC
31	*Cocos nucifera* L.	Arecaceae	มะพร้าว	บำรุงผิว	ผล	กินสด	T/ExP
32	*Colocasia esculenta* (L.) Schott	Araceae	บอน	แก้ฟกช้ำ	ใบ	คั้นเอาน้ำจากก้านใบประคบ ต้มดื่มเป็นชา หรือประกอบ	H
33	*Coriandrum sativum* L.	Apiaceae	ผักชีไทย	แก้ไข้หัว ไข้อีดำอีแดง	ใบ ต้น ราก	อาหาร	ExH
34	*Cratoxylum cochinchinense* (Lour.) Blume	Hypericaceae	ผักติ้ว	บำรุงโลหิต	ใบ ดอก	ประกอบอาหาร	T
35	*Cucurbita moschata* Duchesne	Cucurbitaceae	ฟักทอง	แก้ฟกช้ำ แมลงกัดต่อย	ผล	คั้นพอกแผล	ExHC
36	*Curcuma longa* L.	Zingiberaceae	ขมิ้น	แก้ท้องเสีย แก้บิด	ลำต้น	ตำรากกับน้ำปูนใสแล้วดื่ม ต้มดื่มเป็นชา หรือประกอบ	H
37	*Cymbopogon citratus* Stapf	Poaceae	ตะไคร้	ลดความดันโลหิตสูง	ลำต้น	อาหาร	ExG
38	*Cyperus involucratus* Rottb.	Cyperaceae	กก	รักษาท่อน้ำดีอักเสบ บรรเทาอาการปวดในการคลอด	ใบ ต้น	ต้มดื่มเป็นชา	ExH
39	*Dieffenbachia* sp.	Araceae	ว่านเศรษฐี	บุตร	ต้น ราก	ต้มดื่มเป็นชา	H

ลำดับ	ชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อวงศ์	ชื่อท้องถิ่น	สรรพคุณ	ส่วนที่ใช้	วิธีการ	ลักษณะวิสัย
40	*Dimocarpus longan* Lour.	Sapindaceae	ลำไย	แก้ท้องเสีย	เปลือกลำต้น	ต้มดื่มเป็นชา	ST
41	*Dracaena cochinchinensis* (L.) S.C.	Dracaenaceae	จันผา	บำรุงหัวใจ	ลำต้น เมล็ด	ต้มดื่มเป็นชา	T
42	*Elaeocarpus hygrophilus* Kurz	Elaeocarpaceae	มะกอกน้ำ	ฟอกโลหิตหลังคลอด	เปลือกต้น	ต้มดื่มเป็นชา	T
43	*Graptophyllum pictum* (L.) Griff.	Acanthaceae	ใบเงิน ใบทอง	ขับประจำเดือน	ใบ ต้น	ต้มดื่มเป็นชา	ExH
44	*Hibiscus sabdariffa* L.	Malvaceae	กระเจี๊ยบ	ลดไขมันในเส้นเลือด และช่วยลดน้ำหนัก	ดอก	ประกอบอาหาร	ExH
45	*Hippeastrum* sp.	Amaryllidaceae	ว่านรางเงิน	แก้ฟกช้ำบวม ร้อนใน	ใบ	ต้มดื่มเป็นชา	ExH
46	*Hylocereus undatus* (Haw) Britton & Rose)	Cactaceae	แก้วมังกร	ลดการเกิดมะเร็ง เบาหวาน	ผล	กินสด	ExH
47	*Ipomoea aquatica* Forssk.	Convolvulaceae	ผักบุ้ง	บำรุงสายตา	ใบ ลำต้น	ประกอบอาหาร	CH
48	*Ixora coccinea* L.	Rubiaceae	เข็มบ้าน	แก้โรคตาแดง ริดสีดวงจมูก	ดอก	กินสด	ExS
49	*Jasminum sambac* (L.) Aiton	Oleaceae	มะลิ	แก้ฟกช้ำ บำรุงหัวใจ	ราก	ตำพอก	ExCH
50	*Lawsonia inermis* L.	Lythraceae	กาว	ฆ่าเชื้อโรค	ใบ	ตำพอก	S
51	*Lycopersicon esculentum* Mill.	Solanaceae	มะเขือเทศ	บำรุงผิว	ผล	กินสด หรือทาหน้า	ExH
52	*Mangifera indica* L.	Anacardiaceae	มะม่วง	รักษาการอักเสบ สมานแผล	เปลือกเมล็ด	ต้มดื่มเป็นชา	T
53	*Manilkara kauki* (L.) Dubard	Sapotaceae	ละมุด	บำรุงกำลัง	เปลือกลำต้น ผล	ต้มดื่มเป็นชา หรือกินผลสด	T
54	*Mentha cordifolia* Opiz Fresen	Lamiaceae	สาระแหน่	ขับลม	ใบ	ประกอบอาหาร	ExH
55	*Morinda citrifolia* L.	Rubiaceae	บักยอบ้าน	ใช้รักษากุ้งยิง	ใบ ดอก ผล	ต้มดื่มเป็นชา	ST
56	*Moringa oleifera* Lam.	Moringaceae	มะรุม	บำรุงกำลัง	ใบ	ต้มดื่มเป็นชา	ST
57	*Morus alba* L.	Moraceae	หม่อน	เป็นยาระบาย กระตุ้นการหมุนเวียนของโลหิต	ผล	กินสด	S
58	*Murraya paniculata* (L.) Jack	Rutaceae	ดอกแก้ว	ขับประจำเดือน	ราก ดอก ใบ	ต้มดื่มเป็นชา	S
59	*Musa sapientum* L.	Musaceae	กล้วย	ชะลอความแก่	ผล	กินสด	H
60	*Ocimum americanum* L.	Lamiaceae	แมงลัก	ลดระดับคอเลสเตอรอล	เมล็ด	แช่น้ำ	ExH
61	*Ocimum tenuiflorum* L.	Lamiaceae	กะเพรา	แก้ท้องอืด	ราก	ต้มดื่มเป็นชา	H

ลำดับ	ชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อวงศ์	ชื่อท้องถิ่น	สรรพคุณ	ส่วนที่ใช้	วิธีการ	ลักษณะวิสัย
62	*Ophiopogon japonicus* (Thunb.) Ker Gawl.	Asparagaceae	หนวดปลาดุก	แก้พิษปลาดุก	ลำต้นใต้ดิน ราก	บดประคบ	ExH
63	*Oroxylum indicum* L. Kurz	Bignoniaceae	ลิ้นฟ้า	รักษาการอักเสบ ฟกช้ำ บวม	ราก	นำมาฝนกับน้ำปูนใสทาแผล	T
64	*Phyllanthus acidus* L. Skeels	Phyllanthaceae	มะยม	ลดอาการปวดศีรษะ	ราก ใบ	ต้มดื่มเป็นชา	ExST
65	*Piper sarmentosum* Roxb.	Piperaceae	ชะพลู	รักษาโรคเบาหวาน	รากใบ	ต้มดื่มเป็นชา	CH
66	*Prunus persica* (L.) Batsch	Rosaceae	หมากท้อ	ขับพยาธิ บำรุงผิว	เมล็ด ดอก ใบ	ต้มดื่มเป็นชา	ExST
67	*Psidium guajava* L.	Myrtaceae	ฝรั่ง	บำรุงเหงือกและฟัน	ใบ	เคี้ยวอม	ExS
68	*Sansevieria cylindrica* Bojer ex Hook.	Asparagaceae	ว่านงาช้าง	แก้ริดสีดวงทวาร ขับพยาธิ	ใบ ราก	ต้มดื่มเป็นชา	ExH
69	*Senna siamea* (Lam.) Irwin & Barneby.	Fabaceae	ขี้เหล็ก	แก้ท้องอืด แก้ไข้	ใบ ดอก ราก ลำต้น	ต้มดื่มเป็นชา หรือประกอบอาหาร	ExST
70	*Sesbania grandiflora* (L.) Desv.	Fabaceae	แค	แก้ร้อนใน	ดอก	ประกอบอาหาร	ExS
71	*Solanum aculestissimum* Jacq.	Solanaceae	มะเขือเปราะ	แก้ไข้ รักษาการอักเสบ	ผล ราก	ต้มดื่มเป็นชา หรือประกอบอาหาร	US
72	*Streblus asper* Lour.	Moraceae	ข่อย	แก้รำมะนาด	เปลือกลำต้น	ต้มดื่มเป็นชา	S
73	*Syzygium cumini* (L.) Skeels	Myrtaceae	หว้า	แก้ท้องเสีย ริดสีดวง	ผล	กินสด	T
74	*Syzygium jambos* (L.) Alston.	Myrtaceae	ชมพู่น้ำดอกไม้	แก้ตาเจ็บ เบาหวาน	ผล	กินสด	T
75	*Syzygium gratum* (Wight) S.N. Mitra var. *gratum*	Myrtaceae	ผักแม็ก	ขับลม	ใบอ่อน	กินสด	T
76	*Tabernaemontana divaricate* (L.) R.Br.ex Roem. & Schult.	Apocynaceae	ดอกพุด	ขับพยาธิ	ราก ลำต้น ใบ	คั้นเอาน้ำดื่ม	ExS
77	*Tagetes erecta* L.	Asteraceae	ดาวเรือง	ฟอกเลือด ตาลขโมย	ดอก ราก ใบ	ต้มดื่มเป็นชา	ExH
78	*Thunbergia laurifolia* Lindl.	Acanthaceae	รางจืด	แก้ร้อนใน	ใบ ลำต้น ราก	ต้มดื่มเป็นชา	CH
79	*Tiliacora triandra (Colebr.) Diels*	Menispermaceae	ย่านาง	ชะลอการเกิดริ้วรอย	ใบ	ต้มดื่มเป็นชา	HC
80	*Tradescantia spathacea* Stearn.	Commelinaceae	ว่านกาบหอย	แก้ร้อนใน แก้ไอ ขับปัสสาวะ	ใบ	ต้มดื่มเป็นชา	H
81	*Vernonia extensa (Wall.) Wall. ex DC.*	Asteraceae	หนานเฉาห่วย	ลดน้ำตาลในเลือด	ใบ ราก เปลือกลำต้น	ต้มดื่มเป็นชา	ExH

ตารางที่ 2 ค่าดัชนีรายงานการใช้ (UV index) ที่มีค่าสูงสุด 10 ชนิดแรก ของพืชสมนไพรใน 2 หมู่บ้าน

ลำดับที่	ชื่อสามัญ	ชื่อวิทยาศาสตร์	UV
1	ตะไคร้	*Cymbopogon citratus* L.	0.80
2	มะนาว	*Citrus aurantifolia* (Christm.) Swingle.	0.80
3	พริก	*Capsicum annuum L.*	0.70
4	ชะอม	*Acacia pennata* (L.)	0.45
5	หอม	*Allium ascalonicum* L.	0.40
6	ข่า	*Alpinia galanga* (L.) Willd.	0.40
7	สาระแหน่	*Mentha cordifolia* Opiz Fresen	0.40
8	หวาย	*Calamus viminalis* Willd.	0.35
9	มะรุม	*Moringa oleifera* Lam.	0.30
10	กล้วยน้ำหว้า	*Musa sapientum* L.	0.30

ส่วนของพืชที่ใช้

ส่วนของพืชสมุนไพรที่ใช้พบทั้งหมด 9 ส่วน และพบว่าใบเป็นส่วนของพืชที่นิยมใช้มากที่สุดถึง 41 ชนิด (ร้อยละ 33) รองลงมาเป็นส่วนของราก มีจำนวน 23 ชนิด (ร้อยละ 18) และลำต้น มีจำนวน 18 ชนิด (ร้อยละ 14) ส่วนที่ใช้น้อยที่สุดคือลำต้นใต้ดินและเปลือกผลอย่างละ 1 ชนิด (ร้อยละ 0.8) (ตารางที่ 3)

ตารางที่ 3 ส่วนของพืชในชุมชนที่ใช้เป็นยาสมุนไพร

ส่วนของพืชที่ใช้	จำนวนชนิด	ร้อยละ
ใบ	41	33.0
ราก	23	18.0
ผล	18	14.0
ลำต้น	15	12.0
ดอก	13	10.0
เปลือกลำต้น	7	5.0
เมล็ด	5	4.0
เปลือกของผล	1	0.8
ลำต้นใต้ดิน	1	0.8

วิธีการเตรียมและใช้พืชสมุนไพร

ชุมชนไทลาวบ้านดอนดู่ และบ้านปลาค้าว อ. สุวรรณภูมิ มีวิธีการใช้พืชสมุนไพรทั้งหมด 9 วิธี โดยพบว่าวิธีที่พืชสมุนไพรถูกนำไปใช้ในการเตรียมและรักษาโรคมากที่สุดคือ การต้มดื่ม จำนวนทั้งสิ้น 35 ชนิด (ร้อยละ 40) รองลงมาเป็นนำไปประกอบอาหาร จำนวน 17 ชนิด (ร้อยละ 19) กินสด จำนวน 13 ชนิด (ร้อยละ 18) คั้นน้ำหรือขยี้ 6 ชนิด (ร้อยละ 7) ส่วนวิธีที่ใช้น้อยที่สุดคือการเคี้ยวแล้วอม และประคบ อย่างละ 1 ชนิด (ร้อยละ 1) คือ ใบของฝรั่ง (*Psidium guajava* L.) ช่วยบำรุงเหงือกและฟัน และเปลือกของต้นกระโดน (*Careya arborea* Roxb.) ซึ่งช่วยแก้อาการไอ (ตารางที่ 1 และ 4)

ตารางที่ 4 วิธีการเตรียมและใช้พืชสมุนไพร

วิธีการเตรียมและใช้พืชสมุนไพร	จำนวนชนิด	ร้อยละ
ต้มดื่ม	35	40
ประกอบอาหาร	17	19
กินสด	16	18
คั้นน้ำหรือขยี้	6	7
ตำพอก	5	6
ฝนหรือบด	3	3
แช่น้ำดื่ม	2	2
เคี้ยวอม	1	1
ประคบ	1	1

กลุ่มอาการหรือโรคที่ใช้พืชสมุนไพรในการรักษา และค่าดัชนีความเป็นเอกฉันท์ขององค์ความรู้ (ICF) ในการใช้พืชสมุนไพร

ในการศึกษาครั้งนี้พบว่ากลุ่มอาการหรือโรคที่ชุมชนไทลาวทั้ง 2 หมู่บ้าน ใช้พืชสมุนไพรในการรักษาเบื้องต้นมีทั้งหมด 22 กลุ่มอาการ โดยพบว่ากลุ่มอาการหรือโรคที่มีค่าดัชนีความเป็นเอกฉันท์ขององค์ความรู้ (ICF) มากที่สุดคือ ขับปัสสาวะ มีค่า ICF เท่ากับ 0.88 รองลงมาเป็นการใช้พืชสมุนไพรในการขับพยาธิ ค่า ICF เท่ากับ 0.84 สำหรับจำนวนของชนิดพืชสมุนไพรมาใช้ในการรักษามากที่สุด คือ การใช้พืชสมุนไพรเพื่อการบำรุงร่างกาย ได้แก่ บำรุงกำลัง บำรุงหัวใจ บำรุงโลหิต มีจำนวนชนิดพืชสมุนไพรมากที่สุด 18 ชนิด มีรายงานการใช้พืชสมุนไพรในการรักษาโรคกลุ่มนี้ 41 รายงาน ค่า ICF เท่ากับ 0.57 รองลงมาเป็นการใช้สมุนไพรเพื่อการรักษาโรคในช่องท้อง ได้แก่ โรคกระเพาะ ท้องเสีย เป็นยาระบาย หรือขับลม และการใช้สมุนไพรเพื่อรักษาอาการเคล็ดขัดยอก ฟกช้ำ หรือบวม จำนวน 11 ชนิด 39 รายงาน ค่า ICF เท่ากับ 0.73 (ตารางที่ 1 และ 5)

ตารางที่ 5 กลุ่มอาการหรือโรคที่ใช้พืชสมุนไพรในการรักษา และค่าดัชนีความเป็นเอกฉันท์ขององค์ความรู้ (ICF) ในการใช้พืชสมุนไพร

กลุ่มอาการหรือโรค	จำนวนชนิด (N_t)	รายงานการใช้ (N_{ur})	ICF
ขับปัสสาวะ	2	10	0.88
ขับพยาธิ	3	14	0.84
บำรุงผิว/ลดริ้วรอย/ชะลอวัย	6	28	0.81
เบาหวาน	3	11	0.80
ลดน้ำตาล/ไขมันในเลือด	3	9	0.75
กะเพาะ/ท้องเสีย/ขับลม/ระบาย/ท้องอืด	11	39	0.73
พิษจากสัตว์/กำจัดเหา	4	12	0.72
ต้อหิน/ต้อกระจก/ตากุ้งยิง/บำรุงสายตา	4	11	0.70
แก้ปวด/ปวดศรีษะ	4	9	0.625
บำรุงกำลัง/บำรุงหัวใจ/บำรุงโลหิต/ความดันโลหิต	18	41	0.57

กลุ่มอาการหรือโรค	จำนวนชนิด (N_t)	รายงานการใช้ (N_{ur})	ICF
เคล็ดขัดยอก/ฟกช้ำ/บวม	5	9	0.50
ไข้/ไอ	10	18	0.47
แผลอักเสบ/ฆ่าเชื้อ/ห้ามเลือด	7	12	0.45
ท่อน้ำดีอักเสบ/ตาลขโมย	3	4	0.33
สตรีหลังคลอด/เพิ่มน้ำนม/ขับประจำเดือน	4	5	0.25
ร้อนใน/กระหายน้ำ	5	5	0.00
ริดสีดวง/มูกเลือด	3	3	0.00
บำรุงเหงือกและฟัน/รำมะนาด	2	2	0.00
มะเร็ง	1	1	0.00

ผลการวิจัย

ความหลากหลายระดับชนิดของพืชสมุนไพรในชุมชน

จากการสำรวจความหลากชนิดพืชสมุนไพรของชุมชนไทลาว ในอำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด พบพืชในชุมชนที่ถูกนำมาใช้เป็นพืชสมุนไพรทั้งหมด 81 ชนิด 74 สกุล 49 วงศ์ โดยพบพืชวงศ์ Fabaceae มากที่สุด เมื่อเปรียบเทียบกับการศึกษาที่ผ่านมาพบว่าสอดคล้องกับการศึกษาของ Pholhiamhan et al. (2018) ที่ทำการศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชุมชนภูไท ในจังหวัดนครพนม พบพืชวงศ์ Fabaceae มีความหลากชนิดของพืชที่มีการใช้ประโยชน์มากที่สุด 42 ชนิด (ร้อยละ 12) โดยมีการนำพืชมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันทั้งหมด 329 ชนิด 89 วงศ์ ซึ่งเป็นการนำมาบริโภคมากที่สุด จำนวน 199 ชนิด รองลงมาเป็นใช้เป็นพืชสมุนไพร จำนวน 176 ชนิด และสอดคล้องกับ Thongpukdee et al. (2014) ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของพืชผักในจังหวัดกาฬสินธุ์ พบพืชทั้งหมด 55 ชนิด 54 สกุล 34 วงศ์ โดยพบว่าวงศ์ที่มีจำนวนชนิดมากที่สุดคือวงศ์ Fabaceae เช่นกัน อาจจะเป็นเพราะว่าพืชวงศ์ถั่ว (Fabaceae) มีจำนวนสมาชิกเป็นอันดับสามของพืชดอกทั้งหมด มีลักษณะวิสัยหลากหลายแบบทั้งไม้ต้น ไม้พุ่ม ไม้ล้มลุก ดังนั้นโอกาสที่จะพบและใช้ประโยชน์จากพืชวงศ์นี้จึงมีอยู่สูง อย่างไรก็ตามการศึกษาครั้งนี้แตกต่างจากการศึกษาของอุดมวิทย์ และคณะ (2561) ที่ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านความหลากหลายทางชีวภาพของพืชในชุมชนจังหวัดนครพนมและจังหวัดมุกดาหาร โดยการสำรวจรวบรวมพันธุ์พืชและสัมภาษณ์ชุมชนพื้นเมือง จำนวน 6 ชนเผ่า 12 หมู่บ้าน พบพืชที่มีการนำมาใช้ประโยชน์ทั้งหมด 176 ชนิด 156 สกุล 73 วงศ์ โดยพบว่าพืชวงศ์ Acanthaceae เป็นวงศ์ที่มีการนำมาใช้เป็นพืชสมุนไพรมากที่สุด และพบว่าภูมิปัญญาในการใช้ประโยชน์พืชที่พบมากที่สุดคือ ด้านพืชอาหาร รองลงมาเป็นด้านพืชสมุนไพร ซึ่งความแตกต่างในผลการศึกษาครั้งนี้อาจเป็นเพราะความแตกต่างของวัฒนธรรม และองค์ความรู้ของแต่ละชุมชนในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ที่สั่งสม ถ่ายทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่น รวมไปถึงความแตกต่างของสภาพภูมิศาสตร์ และระบบนิเวศที่เป็นที่ตั้งของชุมชนในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งก่อให้เกิดความหลากชนิดของพรรณไม้และการใช้ประโยชน์พรรณพืชในระบบนิเวศนั้น ๆ ตามไปด้วย

พืชที่นิยมนำมาใช้เป็นพืชสมุนไพรและลักษณะวิสัย

พืชในชุมชนทั้ง 2 หมู่บ้าน ที่นิยมนำมาใช้เป็นพืชสมุนไพรมากที่สุดในการศึกษาครั้งนี้ โดยพิจารณาจาก ค่า UV มากที่สุดคือ ตะไคร้ (*Cymbopogon citratus* L.) และมะนาว (*Citrus aurantifolia* (Christm.) Swingle.) รองลงมาเป็นพริก (*Capsicum annuum* L.) และชะอม (*Acacia pennata* (L.) ซึ่งจะเห็นว่าพืชเหล่านี้เป็นพืชที่ถูกนำมาประกอบอาหารในชีวิตประจำวันอยู่แล้ว ส่วนลักษณะวิสัยของพืชสมุนไพรในชุมชนส่วนใหญ่เป็นไม้ล้มลุก สอดคล้องกับการศึกษาของอุดมวิทย์ และคณะ (2561) ทำการวิจัยภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านความหลากหลายทางชีวภาพของพืชในชุมชนจังหวัดนครพนมและจังหวัดมุกดาหาร พบว่าไม้ล้มลุกเป็นพืชที่ถูกนำมาใช้เป็นพืชสมุนไพรมากที่สุดเช่นกัน อาจจะเป็นเพราะว่าพืชสมุนไพรที่ทำการศึกษาครั้งนี้เป็นพืชที่พบตามสวนครัว สวนหลังบ้าน หรือพืชที่อยู่รอบ ๆ หมู่บ้านอยู่แล้ว ซึ่งส่วนใหญ่ก็จะเป็นพืชล้มลุก อายุสั้น ปลูกง่าย เจริญเติบโตได้เร็ว และที่สำคัญต้องเป็นพืชที่นำมาประกอบอาหารได้ ซึ่งจะเห็นได้ว่าชุมชนมีความรู้ในการนำพืชเหล่านี้มาใช้เป็นพืชสมุนไพรเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพของชุมชนได้เป็นอย่างดี และสอดคล้องกับการศึกษาของ ปิยนาถ (2557) ที่ศึกษาการฟื้นฟูผักพื้นบ้านและการบริโภคผักพื้นบ้านเพื่อสุขภาวะชุมชนในตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม ผลการศึกษาพบว่าผักพื้นบ้านที่คนในตำบลแหลมบัวนำมาบริโภคมีทั้งหมด 80 ชนิด โดยพบว่ามีการใช้ประโยชน์จากไม้ล้มลุกมากที่สุด และชาวตำบลแหลมบัวมีประสบการณ์และเรียนรู้การวิธีนำผักพื้นบ้านมาใช้ประโยชน์เป็นอาหารมากที่สุด รองลงมาคือนำมาใช้เป็นยาสมุนไพร และพบว่าทั้งสองชุมชนมีการใช้พืชในท้องถิ่นเป็นพืชสมุนไพรมากกว่าพืชที่นำเข้ามาจากต่างประเทศ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นในการรู้จักใช้ประโยชน์จากพืชในชุมชนของตนเองเป็นอย่างดี

ส่วนของพืชสมุนไพรที่ใช้

ส่วนของพืชที่ใช้พบทั้งหมด 9 ส่วน และพบว่าใบเป็นส่วนของพืชที่นิยมใช้มากที่สุดคือใบ รองลงมาเป็นส่วนของราก ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ Pholhiamhan et al. (2018) ที่ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ภูไท ในจังหวัดนครพนม ซึ่งพบว่าส่วนของพืชที่มีการนำมาใช้มากที่สุดคือใบ 21.20% และสอดคล้องกับการศึกษาของ บังอร (2554) ศึกษาผักพื้นบ้านมาใช้ประโยชน์ของชุมชนบ้านไร่พิจิตรภายใต้กรอบแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ก็พบว่าใบเป็นส่วนที่มีการใช้มากที่สุดเช่นกัน อาจจะเป็นเพราะใบเป็นส่วนของพืชที่มีจำนวนมากที่สุดเมื่อเทียบกับส่วนอื่น ๆ ของพืช สะดวกและง่ายต่อการเก็บเกี่ยวและนำไปใช้ และเมื่อปล่อยทิ้งไว้พืชก็สามารถที่จะงอกใบใหม่ทดแทนใบที่ถูกเก็บเกี่ยวไปได้เร็วกว่า ในขณะที่รากเป็นส่วนของพืชที่ได้รับความนิยมรองลงมา อาจเป็นเพราะรากมีความปริมาณของสารที่มีสรรพคุณเป็นยารักษาโรคค่อนข้างสูงเมื่อเทียบกับส่วนอื่น ๆ แต่กรรมวิธีในการใช้จะต้องมีการขุดราก หรือถอนโคนของพืชชนิดนั้น ๆ ขึ้นมาทั้งต้น หรือถ้าเป็นการตัดรากไปบางส่วน ก็อาจจะทำให้พืชชนิดนั้น ๆ เกิดบาดแผลส่งผลให้พืชตายในที่สุด อาจจะต้องปลูกใหม่ ซึ่งต้องรอเวลาในการเติบโตของพืชชนิดนั้น ๆ เพื่อให้สามารถเก็บเกี่ยวเมื่อต้องการใช้ประโยชน์อีกครั้ง ทำให้ต้องใช้ระยะเวลาและไม่ทันต่อการใช้งาน ในกรณีที่ต้องการใช้รากในปริมาณมาก

วิธีการเตรียมและใช้พืชสมุนไพร

ชาวบ้านในชุมชนบ้านดอนดู่และบ้านปลาค้าว อำเภอสุวรรณภูมิ มีวิธีการเตรียมและใช้พืชสมุนไพรทั้งหมด 9 วิธีโดยพบว่าวิธีที่พืชสมุนไพรถูกนำไปเตรียมหรือใช้มากที่สุดคือ การต้มดื่ม รองลงมาเป็นประกอบอาหาร ซึ่งผลงานวิจัยครั้งนี้สอดคล้องกับการศึกษาของ Phumthum et al. (2018) ที่พบว่าการต้มดื่มเป็นวิธีที่นิยมในการใช้พืชสมุนไพรในการ

รักษาโรคมากที่สุดในประเทศไทย อาจจะเป็นเพราะการต้มดื่มเป็นวิธีที่ง่ายและสะดวกในการเตรียม และการต้มเป็นการใช้น้ำเป็นตัวทำละลายที่ไม่ยุ่งยาก ความร้อนจะกระตุ้นให้มีการสกัดสารหรือตัวยาที่อยู่ในพืชสมุนไพรออกมาได้ดี จะเห็นได้ว่าวิธีการเหล่านี้เป็นองค์ความรู้และเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นมาจนถึงปัจจุบัน

กลุ่มอาการหรือโรคที่ใช้พืชสมุนไพรในการรักษา และค่าดัชนีความเป็นเอกฉันท์ขององค์ความรู้ (ICF) ในการใช้พืชสมุนไพร

ในการศึกษาครั้งนี้พบว่ากลุ่มอาการหรือโรคที่ชุมชนไทลาวทั้ง 2 หมู่บ้าน ใช้พืชสมุนไพรในการรักษาเบื้องต้น มีทั้งหมด 22 กลุ่มอาการ โดยพบว่ากลุ่มอาการหรือโรคที่มีค่าดัชนีความเป็นเอกฉันท์ขององค์ความรู้ในการใช้พืชสมุนไพรในการรักษามากที่สุดคือ ขับปัสสาวะ รองลงมาเป็นการขับพยาธิ ซึ่งอาจจะเป็นเพราะชุมชนไทลาวทั้ง 2 หมู่บ้านเป็นชุมชนที่อยู่ห่างไกลจากตัวเมืองจังหวัดร้อยเอ็ด การสาธารณสุขมูลฐานยังไม่ค่อยดีนัก ทั้งการต้องใช้น้ำใต้ดินในการอุปโภคบริโภค ทำให้อาจจะไม่ถูกสุขลักษณะ อาจก่อให้เกิดภาวะนิ่วไต ภาวะปัสสาวะยาก และสาเหตุอีกอย่างหนึ่งคือวัฒนธรรมการกินอาหารของชาวอิสานจะนิยมรับประทานแบบสุก ๆ ดิบ ทำให้พบผู้ป่วยมีพยาธิแบบต่าง ๆ ในภาคอิสานมากที่สุด ดังนั้นจึงเกิดองค์ความรู้ในการใช้พืชสมุนไพรในการขับปัสสาวะ และขับพยาธิขึ้นมา และถ่ายทอดมายังรุ่นลูกหลานจนถึงปัจจุบัน ซึ่งจะเห็นได้ว่ามีพืชเพียง 2-3 ชนิดเท่านั้นในการใช้ในการขับปัสสาวะ และขับพยาธิในทั้ง 2 ชุมชน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงองค์ความรู้ที่เป็นหนึ่งเดียวในการใช้พืชมารักษาทั้ง 2 โรคนี้ สำหรับกลุ่มอาการที่มีจำนวนของชนิดพืชสมุนไพรมากที่สุด คือ การบำรุง ได้แก่ บำรุงกำลัง บำรุงหัวใจ บำรุงโลหิต สาเหตุที่มีการใช้พืชสมุนไพรในการรักษากลุ่มอาการนี้มากที่สุดอาจจะเป็นเพราะกิจวัตรประจำวันของชาวอิสานที่ปกติจะต้องออกไปใช้แรงงาน ทำไร่ทำนา การใช้แรงงานทำให้มีการบำรุงร่างกายให้แข็งแรงอย่างสม่ำเสมอ ทำให้เกิดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการสรรหาพืชชนิดต่าง ๆ มาใช้ในการบำรุงกำลัง อย่างไรก็ตามเมื่อเปรียบเทียบกับการศึกษาของ ศรัญญา และคณะ (2562) ซึ่งศึกษาความหลากชนิดและการใช้ประโยชน์ของพืชสมุนไพรของกลุ่มชาติพันธุ์กูยในพื้นที่ป่าชุมชนโคกคูขาด-บ้านคูสี่แจ อำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ พบว่ามีการนำพืชสมุนไพรมาใช้ในการรักษาทั้งหมด 27 กลุ่มอาการ และพบว่ามีกลุ่มอาการที่ใช้พืชสมุนไพรในการรักษาคล้ายคลึงกัน เช่น แก้ไข้ กระเพาะ ถอนพิษ ขับพยาธิ แก้ปวด แก้ไอ แต่ชนิดของพืชที่นำมาใช้ในการรักษาของกลุ่มชาติพันธุ์กูยแต่ละกลุ่มอาการแตกต่างจากการศึกษาครั้งนี้ อาจจะเป็นเพราะความแตกต่างของวัฒนธรรมการใช้พืชของทั้งสองกลุ่มชาติพันธุ์ ส่งผลให้เกิดความแตกต่างองค์ความรู้ของสรรพคุณของพืชสมุนไพรแต่ละชนิด นอกจากนี้ยังพบว่า ศรัญญา และคณะ (2562) เป็นการศึกษาพืชสมุนไพรในพื้นที่ป่าเต็งรัง ทำให้พรรณไม้ที่นำมาใช้ประโยชน์เป็นชนิดของพรรณไม้ที่มักจะพบในป่าเต็งรัง ซึ่งแตกต่างจากการศึกษาครั้งนี้ที่ศึกษาพืชสมุนไพรในพื้นที่สวนหลังบ้านและพื้นที่รอบชุมชนซึ่งจะเป็นพรรณปลูกและเป็นพืชผักสวนครัวมากกว่า

บทสรุป

ผลการศึกษาครั้งนี้พบพืชสมุนไพรทั้งหมด 81 ชนิด 74 สกุล 49 วงศ์ โดยพบพืชวงศ์ Fabaceae มากที่สุด รองลงมาเป็นวงศ์ Rutaceae และ Myrtaceae พืชที่นิยมนำมาใช้เป็นพืชสมุนไพรมากที่สุดคือ มะนาว (*Citrus aurantiifolia* (Christm.) Swingle.) และตะไคร้ (*Cymbopogon citratus* L.) ไม้ล้มลุกเป็นพืชที่ถูกนำมาใช้เป็นพืชสมุนไพรมากที่สุด ส่วนของพืชที่นิยมใช้มากที่สุดคือใบ รองลงมาเป็นราก วิธีการใช้พืชสมุนไพรทั้งหมดพบ 9 วิธี โดยพบว่า วิธีที่พืชสมุนไพรถูกนำไปใช้มากที่สุดคือ การต้มดื่มเป็นชา รองลงมาเป็นนำไปประกอบอาหาร กลุ่มอาการหรือโรคที่ชุมชนไทลาวทั้ง 2 ชุมชน ใช้พืชสมุนไพรในการรักษาเบื้องต้น มีทั้งหมด 22 กลุ่มอาการ โดยพบว่าค่าดัชนีความเป็นเอก

ฉันท์ขององค์ความรู้ (ICF) มากที่สุดคือการใช้พืชในการขับปัสสาวะ และกลุ่มอาการหรือโรคที่มีจำนวนพืชสมุนไพรมาใช้ในการรักษามากที่สุด คือการใช้พืชเพื่อบำรุงร่างกาย บำรุงโลหิต

จากการศึกษาครั้งนี้จะเห็นได้ว่าการนำพืชในชุมชนมาใช้ประโยชน์เป็นพืชสมุนไพรของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลาว ในหมู่บ้านดอนดู่ และบ้านปลาค้าว อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด มีองค์ความรู้การในใช้พืชรักษาโรคที่หลากหลาย โดยพบว่าพืชส่วนใหญ่เป็นพืชที่ปลูกไว้รอบบ้านหรือรอบหมู่บ้านเพื่อการบริโภคและใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน ปัจจุบันกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เปลี่ยนไป ทำให้มีความนิยมในพืชสมุนไพรพื้นบ้านรอบตัวลดลง หันมาใช้ยาปัจจุบันในการรักษาโรคต่าง ๆ แทน ซึ่งให้การรักษาที่เห็นผลเร็วกว่า เป็นสาเหตุให้องค์ความรู้ในการใช้พืชสมุนไพรในชุมชนเริ่มเสื่อมสบาย และค่อย ๆ หายไปจากชุมชน ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาครั้งนี้เป็นข้อมูลพื้นฐานที่สามารถนำไปเผยแพร่ให้กับชุมชน ให้หันกลับมาใช้วิถีชีวิตแบบดั้งเดิม คือการใช้พืชผักสวนครัวมาเป็นพืชสมุนไพรในการรักษาดูแลสุขภาพเบื้องต้นได้ สามารถนำไปสู่การอนุรักษ์ และพัฒนาพืชผักสวนครัวที่มีสรรพคุณเป็นสมุนไพรให้เป็นพืชเศรษฐกิจได้ ดังนั้นชุมชนจึงควรที่จะตระหนักรู้ถึงความสำคัญและมีแนวทางป้องกันการสูญหายขององค์ความรู้พื้นบ้านเหล่านี้ เพื่อให้สืบทอดยังคนรุ่นหลัง รวมไปถึงกระตุ้นให้เกิดการกระแสการอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่นสำหรับชุมชนต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบพระคุณ สาขาชีววิทยา คณะศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด ที่ให้การสนับสนุนการทำวิจัยในครั้งนี้ ขอบพระคุณชาวบ้านในหมู่บ้านดอนดู่และบ้านปลาค้าว อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ที่ให้ความอนุเคราะห์การเข้าไปสำรวจข้อมูลและทำวิจัยในครั้งนี้ด้วยดีตลอดมา

เอกสารอ้างอิง

ฐานข้อมูลพืชสมุนไพร คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. ค้นเมื่อ 30 ตุลาคม 2562. www.Phargarden.com

ฐานข้อมูลสมุนไพรที่ใช้ในงานสาธารณสุขมูลฐาน คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล. ค้นเมื่อ 30 ตุลาคม 2562. http://medplant.mahidol.ac.th/pubhealth /index.asp

ทะนงศักดิ์ ปัดสินธุ์. (2560). การศึกษาความหลากหลายของพืชสมุนไพรในชุมชนบ้านเชียงเหียน ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม. วารสารแสงอิสาน. 4(1): 1-14.

ทะนงศักดิ์ ปัดสินธุ์. (2562). วิถีชุมชนกับความหลากหลายของพืชสมุนไพรในชุมชน: กรณีศึกษาชุมชนบ้านเชียงเหียน ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม. วารสารมนุษยสังคมสาร (มสส.). 17(4): 21-39.

บังอร เลิศสกุลจินดา. (2554). การศึกษาการนำผักพื้นบ้านมาใช้ประโยชน์ของชุมชนบ้านไร่พิจิตร ภายใต้กรอบแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง. สักทองวารสารวิจัย: วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. 2(2): 106-124.

บุญธรรม กิจปรีดาบริสุทธิ์. (2540). ระเบียบวิธีการวิจัยทางสังคมศาสตร์.พิมพ์ครั้งที่ 7. โรงพิมพ์เจริญผล: กรุงเทพฯ.

ปิยนาถ อิ่มดี. (2557). การฟื้นฟูผักพื้นบ้านและการบริโภคผักพื้นบ้านเพื่อสุขภาวะชุมชนในตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม. ใน การประชุมวิชาการ การพัฒนาชนบทที่ยั่งยืน ครั้งที่ 4“Rethink : Social Development

for Sustainability in ASEAN Community" 11-13 มิถุนายน 2557. มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี. 373-382.

ยุพา คำจำปา. (2558). ความหลากหลายของพืชสมุนไพรในหมู่บ้านปิล๊อกคี่ อำเภอทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี. ใน การประชุมวิชาการระดับชาติ สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร ครั้งที่ 2. มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร. 684-695.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2542). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542. นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น: กรุงเทพฯ.

ศรัญญา ก่อพันธุ์, ธวัดชัย ธานี และ สมบัติ อัปมระกา. (2562). ความหลากชนิดและการใช้ประโยชน์ของพืชสมุนไพรของกลุ่มชาติพันธุ์กูยในพื้นที่ป่าชุมชนโคกคูขาด-บ้านคูสี่แจ อำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ. วารสารวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. 3(3): 247-262.

เต็ม สมิตินันทน์. (2544). ชื่อพรรณไม้แห่งประเทศไทย ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2541. สวนพฤกษศาสตร์ป่าไม้ สำนักวิชาการป่าไม้. กรมป่าไม้. กรุงเทพฯ.

อุดมวิทย์ ไวทยการ, กัญญรัตน์ จำปาทอง, ปิยรัตน์ จังพล และปาจรีย์ อินทะชุบ. (2561). การวิจัยภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านความหลากหลายทางชีวภาพของพืชในชุมชนจังหวัดนครพนมและจังหวัดมุกดาหาร. รายงานการวิจัย ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านความหลากหลายทางชีวภาพของพืชในชุมชน. กรมวิชาการเกษตร. 194-229.

อัมพร แก้วหนู. (2531). กินผักพื้นเมืองไม่เปลืองชีวิต. โครงการพันธุ์ไม้พื้นเมืองภาคเหนือ มูลนิธิการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม. ค้นเมื่อ 30 ตุลาคม 2562. http://ethesisarchive.library.tu.ac.th/thesis/2017/TU_2017_5917035072_8998_8328.pdf

Panyadee P., Balslev H., Wangpakapattanawong P. and Inta A. (2016). Woody Plant Diversity in Urban Homegardens in Northern Thailand. Economic Botany. 70(3): 285–302.

Phillips O., Gentry A.H., Reynel C., Wilkin P. and Galvez-Durand C. (1994). Quantitative Ethnobotany and Amazonian Conservation. Conservation Biology. 8(1): 225–248.

Pholhiamhan R., Saeunsouk S. and Saeunsouk P. (2018). Ethnobotany of Phu Thai Ethnic Group in Nakhon Phanom province,Thailand. Walailak Journal Science and Technology. 15(10): 679–699.

Phumthum M., Srithi K., Inta A., Junsongduang A., Tangjitman K., Pongamornkul W., Trisonthi C. and Balslev H. (2018). Ethnomedicinal Plant Diversity in Thailand. Journal of Ethnopharmacol. 214: 90–98.

Thongpukde A., Thepsithar C. and Thammaso C. (2014). Ethnobotanical Survey of Vegetable Plants Traditionally Used in Kalasin Thailand. International Journal of Biological, Biomolecular, Agricultural, Food and Biotechnological Engineering. 8(7): 692-695.

Trotter R.T. and Logan M.H. (1986). Informant Consensus: A New Approach for Identifying Potentially Effective Medicinal Plants. In: N.L. Etkin, Editor, Plants in Indigenous Medicine and Diet, Redgrave Publishing, Bedford Hills. 91–112.